

görüldüğü gibi Hârizmşahlar'a ait bazı belgelerde tevki' aynı zamanda mühür anlamına da gelmektedir. Nitekim Sultan Sen- cer'in bir fermanında, "Bizim emir (ferman) ve mührümüz (tevki') olmadan hiç kimseye bir tek buğday tanesi ve altın dinar verilmesin" denilmektedir (Müntec- bûddin Bedî', s. 68-69). Bu şekilde Türk- men hânedanları ve XVII. yüzyıldan itiba- ren Safevî belgelerinde de "hükümdarın mührü" mânasını taşımaktadır. Anadolu Selçuklularında tevki'e dair ilk olaya II. Sü- leyman Şah devrinde (1196-1204) rastla- nır. Tevki'lere bir sefere çıkılacağı zaman askerlerin toplanması istendiğinde, eman verildiğinde, tutuklular serbest bırakıldı- ğında, bir göreve tayin beratında ve me- zâlim mahkemesi kararı gibi fermanlar- da tesadüf edilmektedir. Buna göre tevki' Anadolu Selçuklularında ferman ve men- şurlarda kullanılmaktaydı. Anadolu Selçuk- lu sultanlarının tevki'lerinde "el-minnetü lillâh, el-mülkü lillâh" gibi ibareler yer alı- yordu. Bu tevki'leri ketebe-yi dergâh ve münşîler yazardı. Divan kararlarına vezirler tevki' koyardı. Memlûkler idaresinde tevki' ale'l-kısaş usulü devam ettirilmiş, ilk za- manlar bu görev "kâtib-i derc" (kâtib-i dest) adı verilen görevliler tarafından yürütül- müştür. Daha sonra sır kâtibi denilen Dî- vâ-nı İnşâ reisinin başlıca görevleri ara- sında sayılmıştır. Sultanlar bu görevliyi za- man zaman denetlerdi. Memlûkler devrin- de sultanların iktâ menşurlarına imza ye- rine geçmek üzere yazılan alâmetlere de tevki' adı verilmekteydi. Bu tevki'ler malî divanların en yükseği olan Dîvânü'n-nazar'- da saklanırdı. Memlûkler döneminde tev- ki' daha çok "tayin menşuru" anlamında kullanılmıştır (İbn Fazlullah el-Ömerî, bk. İndeks; Kalkaşendî, bk. İndeks). Osmanlı Devleti'nde hükümdara ait fermanlar ni- şancı ve tevkiî denilen görevliler tarafın- dan hazırlanırdı (bk. NİŞANCI).

BİBLİYOGRAFYA :

Mücmelü't-tevârih ve'l-kısaş (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 428-430; Münte- cebüddin Bedî', 'Atebetü'l-ketebe (nşr. Muham- med Kazvîni – Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 68-69; Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî, *Des- tûr-ı Debîrî* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1962, s. 29; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddin-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müc- tebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 32, 62, 72, 215; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 91, 130, 150, 155-156; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-muştalâhî's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürü- bî), Kerek 1413/1992, tür.yer.; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 281; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, bk. İndeks; Uzun- çarşılı, *Medhal*, tür.yer.; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 214-227; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Dev- leti Tarihi*, Ankara 1956, s. 211, 219; Osman Tu-

ran, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Ve- sikalar*, Ankara 1958, s. 24-25, 28, 179; H. Bus- se, *Chalif und Grossköniğ: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1969, s. 305-309; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Mü- esseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstan- bul 1981, s. 61, 198; Mehmet Aykaç, *Abbâsi Dev- leti'nin İlk Dönem İdarî Teşkilâtında Divânlar: 132-232/ 750-847*, Ankara 1997, s. 45-46; Corci Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi* (trc. Nejdî Gök), İstanbul 2004, I, 320-324; Nâci Ma'rûf, "et-Tev- kî'âtü'd-tedrisiyye", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-edeb*, VI, Bağdad 1963, s. 5-52; Nejat Göyünç, "Tevki", *İA*, XII/1, s. 217-219; F. Babinger – [C. E. Bosworth], "Tawki", *El²* (İng.), X, 392-393.

ERDOĞAN MERÇİL

TEVKİ'

(التوقيع)

Altı çeşit yazıdan biri.

Sözlükte "alâmet, nişan, tuğra, padişah tuğrasını taşıyan ferman" anlamına gelen **tevki'** hat sanatında sultanlara ait belge- lerde kullanılan yazı çeşidinin adıdır. Ak- lâm-ı sittenin ana üslûplarından sayılan tevki' kalemî kâtib ve şair Yûsuf Lakve ta- rafından sülûs yazıdan geliştirilmiştir. Ab- bâsî Halifesi Me'mûn'un vezirlerinden Fazl b. Sehl (ö. 202/818) çok beğendiği bu ya- zıya "er-riyâsî" adını vermiş, divandan çı- kan ferman ve mektupların bu yazıyla ya- zılmasını emretmiştir. Daha sonra "kale- mü't-tevkiât" denilen bu yazının kalem ağ- zı eni sülûs kalemî kadardır. Harflerinin yarısı düz, yarısı yuvarlak hatlardan olu- şur. Sülûs yazıya göre boyları, çanakları ve küpleri daha küçüktür. Sülûs elifinin bo- yu kaleminin noktasıyla yedi noktaya yak- laşırken tevkiin elifi beş noktadır. Bitişme- yen harfleri de birbirine yaklaşarak, ilişe- rek bitişir. Tevki' yazıda harflerin kaide ve biçimleri sülûs kalemine uymakla beraber

aralarında bazı farklar vardır. Sülûse nis- betle tevki'de harfler daha yuvarlaktır. Ya- zı satır çizgisinde yazı bitimine doğru yük- selir. Ortada yazılan ayın, fâ, kâf ve mîm harflerinin düğümü genelde açık olup ba- zan silinir. Tevki'de kullanılan râ-yı mukav- vara (bitiminde yukarıya doğru yükselen râ harfi), er-râû'l-betra (bitişi çok kısa), vâvü'l- mukavvara (kâf gibi yukarıya doğru kavis- li vâv) el-vâvü'l-betra ve aynü'l-betra (küçük kısa) sülûs yazıda pek kullanılmaz (Kalka- şendî, III, 100).

IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar devam eden, "el-hattu'l-mevzûn" diye adlandırılan dönemde tevki' yazı Dîvân-ı İnşâ'da çok kullanılması sebebiyle işlenip geliştirilmiş- tir. Ayrıca tevki'den onun kurallarına uyan rikâ' yazı (hatt-ı icâze) çıkarılmıştır. Hat sa- natında "el-hattu'l-mensûb" adı verilen dö- nemi başlatan İbn Mukle ve kardeşi Ebû Abdullah Hasan yazı çeşitlerinde bir ayık- lama ve sınıflandırma yaparak ana üslûp- ları belli ölçülere ve kurallara bağlamışlar- dır. İbn Mukle özellikle tevki' yazının este- tik değer kazanmasında büyük çaba har- camıştır. İbnü'l-Bevvâb aklâm-ı sittenin belirlenmesinde yeni bir çıkır açmış, İb- nü'l-Hâzin diye bilinen Ebül-Fazl Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî tevki' yazının klasik ölçülerini ortaya koymuştur. Selçuk- lu divanlarında ve Osmanlılar'da Fâtih Sul- tan Mehmed devrinde divanî yazının be- lirip gelişmesine kadar tevki' yazı kullanıl- mıştır. Osmanlı hat ekolünde mushafın sûre başları, âyet sayısı ve nâzil olduğu ye- ri belirten kısımlarda ve hat albümlerin- de tevki' yazı sınırlı olarak yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 100; Abdurrah- man b. Yûsuf İbnü's-Sâyîğ, *Tuhfetü üll-elbâb fi şinâ'ati'l-hağ ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967, s. 42; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 611-612; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde*

Seyh
Hamdullah'ın
bir satır tevki',
uç satır rikâ'
hattıyla
yazdığı kıta
(TSMK,
Emanet Hazinesi,
nr. 2084)

Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli (haz. Uğur Derman), Ankara 1972, I, 95; Nihad M. Çetin, "İslâm Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkut Devrinin Sonuna Kadar)", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 22; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 58-59.

MUHİTTİN SERİN

TEVLİD

(التوليد)

İstişhâd asrından sonra ortaya çıkan kelimeler, yeni kelime türetimi ve mevcut kelimelere yeni anlam yükleme mânasında filoloji, başka bir şairin kelime, söz ve temasını farklı şekilde kullanma anlamında belâgat terimi.

Sözlükte "doğurmak" anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden türeyen tevlîd "doğurtmak, bir şeyden başka bir şey meydana getirmek" mânasına gelir. Arap edebiyatı ile Arap filolojisinde tevlîd yabancı unsurların Arap toplumuna girip onlarla birlikte yaşamasını, müvelled ise bu sınıftan kişileri ifade etmek için kullanılıyordu. Daha sonra tevlîd, istişhâd asrı Araplar'ı arasında yaygın olmayan yeni tabir ve kelimelerin Arapça'da yer almasını, müvelled yeni tabir ve kelimeleri belirtmeye başlamıştır. Tevlîd ve müvelledi bu anlamda kullanılan ilk Arap dilcileri Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb'dir (ö. 182/798) (Hilmî Halîl, s. 157). I. (VII.) yüzyılın sonu ile II. (VIII.) yüzyılın başında müvelled ile eş anlamlı kullanılan diğer bir kelime **muhdestir** (a.g.e., s. 159). Müvelled, dahîl, muarreb, a'cemî kelimeleriyle aynı ve daha dar anlamda Arapça'ya yabancı dilden giren kelimeleri de ifade ediyordu. Günümüz Arap filolojisinde bu sonuncu olgu "el-iktirâzu'l-lugavî" başlığı altında ele alınmaktadır (a.g.e., s. 73). Tevlîd ve müvelled zaman zaman her çeşit dil yanlışını ifade eden "lahn" kavramıyla karıştırılmıştır. Meselâ Sa'leb kelimeye meydana gelen her türlü değişimi müvelled şeklinde nitelemiştir (Süyûtî, I, 310). Çağdaş dil bilimcilerden İbrâhim Enis, Arap dili geleneğindeki bu değerlendirme ve delâlet biçimini, İslâm'la değişen kelimelerin diğerlerinden ayrı tutularak müvelled sayılmamasını eleştirmektedir (Hilmî Halîl, s. 175, 176). İslâmî terminolojide yerleşmiş kelimeler dışında kalan yeni kelimelerin bir tür bozulma diye görülmesi yaygın bir kabuldür. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ile İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin eserlerinde olduğu gibi pek çok sözlükte müvelled kelimelere yer verilmemiş, eğer yer verilmişse bu

kelimeler ya kusurlu sayılmış ya da önceki dönemde bulunmalarından dolayı alındıkları belirtilmiştir (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, s. 14). Bu çerçeveye giren bir kelime Arapça'nın kalıplarına uyum sağlamışsa Arapça kabul edilmiştir (Bakalla, s. 73). Süyûtî bu doğrultuda müvelled kelimelerin sözlük ve gramer alanında delil olarak kullanılamayacağını söylemiştir (el-Müzhir, I, 304). Müvelled kelimeler konusundaki bu olumsuz yaklaşım Fîrûzâbâdî ile aşılmıştır. Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhtî'te bu tür kelimelere ve bilimsel terimlere, özellikle fıkıh ve aruz terimlerine geniş biçimde yer vermiştir (Hilmî Halîl, s. 178). Yaklaşık 150'lere (767) kadarki devreyi kapsayan ihticâc devrinden sonra yaşamış müvelled / muhdes ediplerin şiirleri söz konusu döneme ait kelimeler gibi sözlük ve gramerde referans değeri taşımaz (bk. MÜVELLEDÜN).

Arap dil bilimi çalışmalarında tevlîd bugün daha çok Batı dil bilimi çalışmalarındaki "neolojizm" karşılığında kullanılmaktadır (Vardar, s. 223). Batı'da neolojizm olgusu yeni kelimeler türetme ve mevcut kelimelere yeni anlamlar yükleme biçiminde iki grupta değerlendirilmektedir (Darmesteter, s. 31-32). Arap filolojisinde lafız ve mâna iştikakı şeklinde ikiye ayrılan türetme yolları günümüzde pek çok Arap dilcisine göre bu tasnife uymakta, buna bağlı olarak Arapça'nın bütün gelişim yollarını karşılamak üzere "isrâû'l-luga" ve "tenmiyetü'l-luga" (dilini zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi) gibi terimlerle birlikte tevlîd terimi de kullanılmaktadır. Tevlîd daha özel bir türetmeyi ifade eden "et-tevlîd bi't-terceme" ve belli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığı halde bazı yazarların veya konuşmacıların dilde yenilik yapma hevesiyle kelime uydurmalarını anlatan "et-tevlîdü'l-marazî" gibi tabirler içinde de kullanılmaktadır (Hilmî Halîl, s. 182, 651).

Belâgatta Tevlid. Belâgatın bedî' dalında hem lafız hem mâna sanatlarıyla ilgili olan tevlîd, kelimenin "bir şeyden başka bir şey üretilip meydana çıkarmak" anlamından doğup terim haline gelmiştir. Yaygın anlamıyla tevlîd, bir şairin başka şaire ait lafız veya mânayı alıp kendi şiirinde ayrı bir anlam ve temada kullanması, bir anlam ve tema halinde ortaya koymasındır. Serika, intihal, tazmin, iktibas, nakil gibi türlerle de ilgisi bulunan tevlîd "nakil" başlığı altında ele alan ve "şairin başkasına ait belli temadaki kelimeyi şiirinde farklı temaya naklederek kullanması" biçiminde ilk tanımlayan kişi Ebû Ali el-Hâtimî'dir (ö. 388/998). Ebû Hilâl el-Askerî konu-

yu ilk defa, "başkasının güzel bir konumdaki ifadesini latife yollu çirkin, çirkin bir sözünü güzel yoruma dönüştürerek sunmak" anlamında "telattuf" adıyla ele almıştır (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 482). İbn Reşîk ise bunu "telattuf ve tevlîd" diye anarak "şairin başkasına ait bir mânadan yeni bir mâna üretmesi veya ona ziyade bulunması" biçiminde tanımlamıştır (el-Umde, I, 233). İbn Münkız, telattuf başlığıyla ele aldığı tevlîdi "başkasının sözüyle kendi sözünü birleştirerek onlardan üçüncü bir söz üretmek" şeklinde tarif etmiş (el-Bedî, s. 284), ayrıca "başkasının anlamını farklı muhtevada kullanmak" diye tanımladığı "nakil" başlığı altında (a.g.e., s. 205-212) yine başkasının uzun, kısa, fasihi ve fasihi olmayan sözlerini uzununu kısaya ve aksine, fasihi fasihe, fasihi fasihi olmaya ve aksine çevirmek şeklinde ayrı başlıklar altında kaydettiği nakil çeşitleri içinde de birçok örnek vermiştir (a.g.e., s. 183-193). İbn Ebû'l-İsba' tevlîdi lafız ve mânaya yönelik olarak iki kategoride incelemiş, Safiyyüddin el-Hilîlî, İbn Hicce, İbn Ma'sûm ve Abdülganî en-Nablusî gibi müellifler de konuya bu bağlamda yaklaşmıştır. Hatîb el-Kazvînî tevlîdi hafî bir serika türü saymış, onun *Telhîsü'l-Miftâh*'ına şerh yazan belâgatçılar da kendisine uymuştur. Lafız tevlîdi bir tür serika ve intihal sayılarak eleştirilirken mâna tevlîdi güzel ve bedîi kabul edilmiştir.

Lafız ve mâna tevlîdine örnek olarak İslâm kahramanlarından Mus'ab b. Zübeyr atının bir yanına "udde" (savaşa hazırlık) damgasını, muhalifi Haccâc'ın eline geçen atın diğer yanına Haccâc "ilî-firâr" (kaçmaya hazırlık) damgasını vurmuş, böylece övgü konumundaki söz yergi konumuna aktarılmıştır. Şiirden örnek bağlamında İmru'ülkays b. Hucr'un *وقد أغتدي والطير في بمنجود قيد الأوابد هيكل* (Bazan erkenden ava çıkarım, kuşlar henüz tüneklerindeyken, yaban hayvanlarının kemendi olan müheykel bir atla) beytine nazîre olarak yazılan *لها منظر قيد النواظر لم يزل / يروح ويغدو في خفاته الحب* (O dilberin öyle bir cemali vardır ki âdeta gözleri kamaştıran kementtir. Aşkıma o pürhaya cemalet içinde döner dolaşır) beyti verilebilir. İlk beyitte "kaydû'l-evâbid" (vahşilerin kemendi) ifadesi av teması bağlamındayken ikinci beyitte "kaydû'n-nevâzir" (bakan gözlerin kemendi) şeklinde nesib / gazel temasına dönüştürülmüş ve son beyit bu iki ifadeye dayanılarak üretilmiştir. "Başkasının mâna ve temasını onun lafızlarını kullanmadan farklı mâna ve temaya aktarmak ve bu ikisinden üçüncü bir söz üretmek" biçiminde tanımlanan mâna tevlîdine ör-